

Afstand en globalisering

Ondanks globalisering zijn de grenzen tussen landen en markten niet vervaagd en is de economische betekenis van afstand groot. Voor Nederland zijn er aanwijzingen dat economische activiteiten zich sterker richten op nabije markten waardoor de aansluiting gemist dreigt te worden met regio's met de sterkste dynamiek.

Het tempo van de globalisering die zich in het dagelijkse leven manifesteert is hoog. Reizen, communicatie en e-consumptie worden steeds gemakkelijker, goedkoper en vormen een groeiend bestanddeel van ons consumptiepakket, zowel in tijd als in geld gemeten. In nog geen generatie zijn we gegroeid van de complicaties van een internationaal telefoongesprek via een vaste lijn met diverse internationale telefonisten naar het gemak van een per mobiele telefoon verzonden tekstbericht. Nu communicatie van en naar vrijwel iedere plek ter wereld mogelijk is en het gemak en de zekerheid van elektronisch betalen een realiteit is, nemen de keuzemogelijkheden voor de moderne consument sterk toe. Naast dit in de persoonlijke sfeer direct waarneembare veel hogere tempo waarin de globalisering zich sinds het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw voltrekt, is de internationalisatie van de bedrijfsactiviteiten via outsourcing en directe investeringen enorm toegenomen (Went, 2002).

Zowel in de populaire media als in de vakpers is hierdoor de opvatting ontstaan dat grenzen en afstanden er niet meer toe zouden doen waardoor de afzetmarkten van bijvoorbeeld China en India binnen handbereik gekomen zijn (Cairncross, 1997; Friedman, 2005). Sommigen denken dat globalisering een onafwendbaar fenomeen is dat je overkomt. Arend van Dam introduceerde in ESB het krachtige beeld van de globaliseringstsunami. Vanuit de gedachte dat je weinig kunt of hoeft te doen aan globalisering is het misschien wel begrijpelijk dat er tegenwoordig minder aandacht lijkt te zijn voor internationaal ondernemen in beleidsanalyses en beleidsdiscussies (Van Schreven, 2007). Terecht is dit overigens niet: terwijl de grootste groei toch verwacht moet worden in de opkomende economieën lijkt Nederland zich sterker op nabije markten te concentreren (WRR, 2003). Dit artikel plaatst de ontwikkeling van het Nederlandse geografische specialisatiepatroon in een internationaal comparatief perspectief en analyseert daartoe de ontwikkeling van geografische handelsprofielen, waarbij bijzondere aandacht wordt besteed aan de betekenis van afstand. Hierbij wordt de uitvoeractiviteit naar twee dimensies geclassificeerd, namelijk naar de mate waarin een economie opener wordt (het belang van de uitvoer ten opzichte van het BNP neemt dan

toe) en naar de mate waarin het belang van verafgelegen markten relatief toeneemt (dat wil zeggen dat afstand onbelangrijker wordt). Een belangrijke kanttekening vooraf is dat slechts de handelsstromen worden bestudeerd. De factor afstand/transportkosten heeft meer invloed op outsourcing bij industrie-producten dan bij de opkomende ICT-gerelateerde diensten, waarbij afstand een minder grote rol zou kunnen spelen (Europese Commissie, 2006). Dit artikel brengt het deel van het proces van globalisering dat zich voltrekt via elektronisch dienstenverkeer en buitenlandse investeringen niet in kaart.

Afstand is niet dood

Een belangrijke, contra-intuïtieve bevinding van het moderne empirische handelonderzoek is dat afstand in de naoorlogse periode als handelsbelemmerende factor waarschijnlijk niet in belang is afgenomen. Een voorbeeld is de meta-analyse van Disdier en Head op basis van 103 econometrische studies die voor de periode 1870–2000 bijna 1500 afstandseffecten rapporteert en analyseert (Disdier en Head, te verschijnen) (Linders, 2006). Het afstandseffect blijkt in de periode 1990–2000 een derde sterker te zijn dan in de periode 1870–1970. Dit is gezien bijvoorbeeld de ontwikkeling van nieuwe transportmodi zoals het luchtverkeer en het containertransport en de mede daardoor sterk gedaalde transportkosten een nogal paradoxale bevinding: men zou immers kunnen verwachten dat afstand minder belangrijk geworden was omdat het overbruggen van afstand minder kost. In het meeste onderzoek wordt echter steeds gevonden dat afstand belangrijker wordt als verklarende factor van het geografische handelspatroon. De enige noemenswaardige uitzondering op deze algemene empirische samenhang is een studie van de Wereldbank (Brun e.a., 2005) die vindt dat een tien procent grotere afstand in 1962 was geassocieerd met daling van de bilaterale handelsstroom met 13,5 procent en in 1996 met twaalf procent. De betekenis van afstand zou over deze 35-jarige periode aldus met 1,5 procentpunt (dat is bijna elf procent) zijn afgenomen. Dit resultaat dat qua teken overeenstemt met wat men zou verwachten, blijft echter qua orde van grootte sterk achter bij het beeld dat Cairncross en Friedman schetsen. Bovendien is belangrijk dat dit resultaat pas gevonden wordt na uitgebreide technische correcties die onder andere betrekking hebben op de faciliteiten die noodzakelijk zijn voor internationale handel (hierbij gaat het zowel om mainports, als de infrastructuur die noodzakelijk is voor het verdere binnenlandse transport). Gezien het tijdsverloop dat is verbonden aan de ontwikkeling van dergelijke faciliteiten is onvoldoende duidelijk in hoeverre hier echt een transportkosteneffect is

**PETER VAN BERGEIJK
EN HELEEN VAN
GORCUM**

Medewerker bij het ministerie van Economische Zaken, respectievelijk student Beroepsopleiding Financieel Economisch Beleidsmedewerker

gemeten). Hoe men het ook wendt of keert, afstand blijkt een belangrijke determinant van handelsstromen te zijn gebleven in de vorige eeuw.

De genoemde en geïnventariseerde studies zijn allemaal gebaseerd op een variant van het gravitatiemodel. Het gravitatiemodel verklaart naar analogie met het zwaartekracht model van Newton, de bilaterale handelsstromen uit de onderlinge afstand en de economische massa's van de handelspartners, waarbij massa wordt geoperationaliseerd aan de hand van het bruto nationaal product en de bevolkingsomvang. Het model is zeer geschikt gebleken voor de analyse van een groot aantal beleidsmatige vraagstukken en heeft zich empirisch bewezen (zie Van Bergeijk 1994 voor een introductie op de gravitatieanalyse). Een nadeel van de onderzoeken met behulp van dit standaardmodel van internationale handel is dat door de vereiste beschikbaarheid van gegevens helaas geen actueel beeld bestaat van de invloed en betekenis van afstand voor de handelsstromen. Het ontbreken van een actueel beeld klemt omdat algemeen wordt aangenomen dat na 1995 een nieuwe fase in de globalisering is ingezet. In dit artikel wordt in deze leemte voorzien waarbij de onderzoeksmethode enigszins werd aangepast aan de beschikbaarheid van de gegevens. In de eerste plaats schatten we geen traditioneel gravitatiemodel, maar onderzoeken we de bilaterale uitvoerquote x (dat is de uitvoer naar een bepaald land uitgedrukt in procenten van het BNP van het uitvoerende land). We gebruiken deze quote ook in plaats van de bilaterale handelsstromen (zoals in het traditionele zwaartekrachtmodel) omdat inflatie een vergelijking in de tijd zou compliceren.

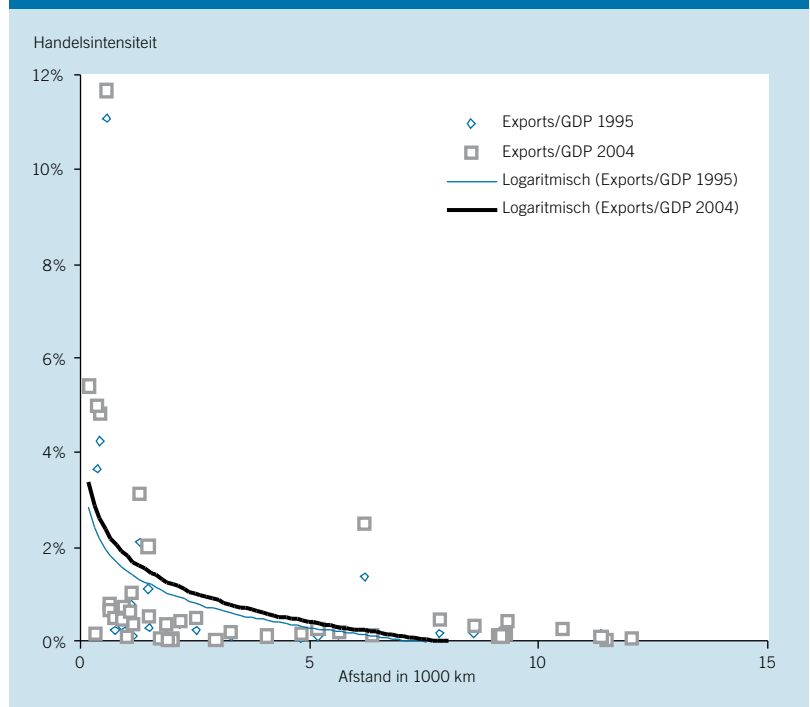
In figuur 1 is voor Nederland dit handelsprofiel voor de jaren 1995 en 2004 weergegeven (Tussen 1950 en 1995 is overigens een vergelijkbare ontwikkeling waarneembaar, zie ministerie van Economische Zaken, 2006). Verticaal staat de bilaterale handelsquote en horizontaal de afstand tot het desbetreffende land. Aangezien de afstand niet verandert zien we voor ieder land steeds twee waarnemingen boven elkaar (1995 kan zowel boven als onder 2004 liggen). In de figuur trekken we voor 1995 en voor 2004 een curve door de bilaterale handelsquoten voor Nederland. We zien dat deze curve sterker daalt (afstand bepaalt de handel meer in 2004) en hoger ligt (de Nederlandse economie is gemiddeld opener geworden tussen 1995 en 2004).

Onderzoekopzet en resultaten

Als belangrijkste verklarende variabele gebruiken we de afstand d die de goederen moeten overbruggen van de exporteur tot de desbetreffende buitenlandse markt. Daarnaast corrigeren we voor verschillen in de economische massa van het importerende land y en voegen we een constante term c toe. De te schatten vergelijking luidt (in log): $x = \alpha d + \beta y + c$, waarbij we voor α op voorhand een negatief teken verwachten (met verre landen wordt ceteris paribus minder gehandeld) en voor β een positief teken (met grote landen zal ceteris paribus meer worden ge-

figuur 1

Nederlandse handel concentreert zich op nabije markten

handeld). De econometrische analyse vindt plaats voor de jaren 1995 en 2004 (het meest recente jaar waarvoor we gegevens hebben) met de methode van de kleinste kwadraten. Vanzelfsprekend moeten de bevindingen voorzichtig worden geïnterpreteerd omdat het gaat om twee momentopnames. Begin- en eindpunt kunnen immers worden beïnvloed door de conjunctuur of door wisselkoersbewegingen. Dit is waarschijnlijk relevant voor de waarde van de constante term, maar veel minder van belang voor de (verandering van de) afstandscoëfficiënt.

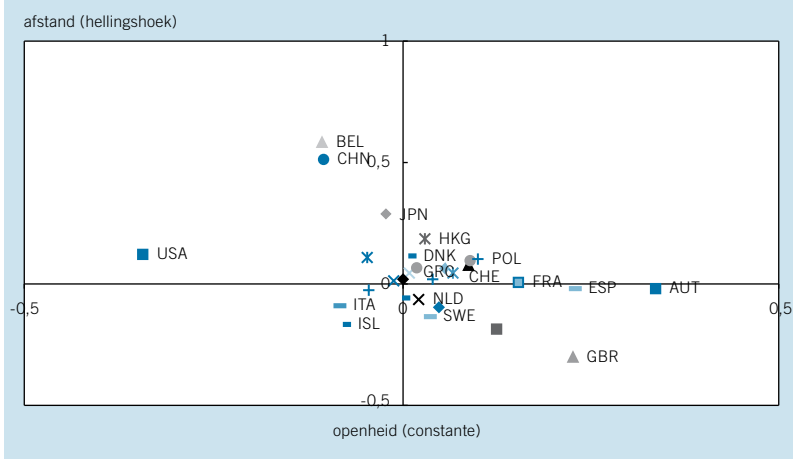
We beperken ons onderzoek verder door naar de uitvoer van een relatief beperkte groep landen te kijken. We schatten namelijk vergelijkingen op basis van de bilaterale handelsstromen voor 29 uitvoerlanden ten opzichte van een groep van 44 invoerlanden (de 29 uitvoerlanden maken steeds onderdeel uit van deze groep van 44 waardoor het totale aantal beschikbare waarnemingen 2494 belooft). De door ons bestudeerde landen zijn afkomstig uit alle werelddelen en kennen verschillende ontwikkelingsniveaus (alleen de allerarmste landen zijn ondervetegenwoordigd in ons gegevensbestand). Hun bilaterale handelsstromen vertegenwoordigden in 2004 bovendien ruwweg driekwart van de wereldhandel. De resultaten van de exercitie zijn in statistisch opzicht bevredigend. De tekens van de geschatte coëfficiënten stemmen overeen met de a prioriverwachtingen en zijn significant bij het gebruikelijke betrouwbaarheidsinterval van tenminste 95 procent en ruwweg wordt per land 60 tot 90 procent van de variantie in de bilaterale uitvoerquote verklaard.

Uit de berekeningen volgen schattingen voor de afstandscoëfficiënt α en voor de constante term c . De enige niet significante parameters betreffen de afstandscoëfficiënten voor Hong Kong en Canada in 1996 (afstand is in 2004 wel significant en wordt dus belangrijker) en voor de VS in beide jaren. Belangrijker dan het niveau van de parameters is de vraag hoe deze parameters veranderen tussen 1995 en 2004. Voor de gehele populatie is voor deze periode een significante toename van de invloed van afstand met twee procent, maar onder dit totaalbeeld gaan belangrijke verschillen tussen landen schuil. Figuur 2 vat bevindingen op het niveau van individuele landen samen.

Horizontaal staat de verandering van de geschatte constante term. Indien de verandering positief is, neemt het belang van de onderzochte uitvoer voor de desbetreffende volkshuishouding toe. Verticaal staat de verandering van de afstandscoëfficiënt. Is deze negatief dan wordt de handel meer geconcentreerd op nabije markten; is zij positief dan neemt het aandeel van de veraf gelegen markten toe.

figuur 2

Verandering parameters (1995–2004)

In figuur 2 kunnen vier gebieden worden onderkend. Linksboven vinden we het kwadrant waar het belang van de onderzochte handel ten opzichte van het bnp daalt en handel relatief sterker met verafgelegen markten plaats vindt. De verklaring voor de daling van de constante lijkt vooral het feit te zijn dat zich een relatief sterke binnenlandse groei voltrekt, zoals bijvoorbeeld bij China het geval is. Rechtsboven vinden we het kwadrant dat de populaire variant van de globaliseringstheorie weergeeft: volkshuishoudingen in dit kwadrant (waaronder met Nederland vergelijkbare landen zoals Denemarken en Zwitserland) gaan meer handel drijven ten opzichte van het bnp en doen dat ook relatief meer met verre markten. Onder de horizontale as bevindt zich links het kwadrant van ontglobalisering (met daarin IJsland en Italië die èn minder handel drijven ten opzichte van het bnp en zich specialiseren op dichterbij liggende markten). Rechtsonder stijgt het belang van de onderzochte uitvoer, maar neemt juist het relatieve belang van nabije markten toe (in dit kwadrant bevindt Nederland zich). De heterogeniteit in de ervaringen van de bestudeerde landen is een belangrijke indicatie dat het niet de transportkosten zijn die zorgen voor het afstandseffect in de geografische handelspatronen. De ontwikkeling van de transportkosten is immers voor ieder land vergelijkbaar en zou in eenzelfde richting moeten gaan. Het eerder besproken onderzoek naar de invloed van handel doet naar onze mening geen recht aan deze heterogeniteit door te zeer te focussen op het algemene beeld.

Bespreking

Belangrijk is het inzicht dat men op zich geen normatieve of positieve conclusies kan verbinden aan de bevinding dat nabijheid een belangrijke(re) determinant is geworden. Dit paradoxale onderzoeksresultaat lijkt de logica te weerspreken dat dalende reis-, communicatie- en transportkosten ook voor ons land zouden moeten hebben geleid tot toenemende handel met verder weg gelegen markten. Bij de kosten van transacties en transport gaat het om relatieve grootheden; productiviteitswinst die goederen goedkoper maakt, verhoogt het aandeel van die kosten ten opzichte van de toegevoegde waarde. Ook is het mogelijk dat om andere redenen (bijvoorbeeld door externe effecten) een concentratie van de handel op nabije markten heeft plaatsgevonden (Garretsen, 2007). In principe zou deze concentratie nog sterker geweest kunnen zijn indien de transportkosten niet waren gedaald. De vraag is hoe beleidsmatig moet worden omgegaan met de ontwikkeling in ons geografische specialisatiepatroon. Men kan in deze tendens vooral het logische gevolg zien van historische gebeurtenissen zoals de val van het IJzeren Gordijn of de Duitse eenwording (vergelijk Van Bergeijk en Oldersma, 1989). Daarnaast speelt de Europese integratie die zowel uitbreidt als verdiept en tevens versterkt wordt door de introductie van de euro. Deze tendensen beïnvloeden vooral de handel binnen Europa. Een concentratie op nabije markten op ons continent zou daarom heel goed duidelijk zijn en leiden tot een ondubbelzinnige verhoging van de welvaart en daarop is geen beleidsreactie nodig. Het is vanuit dit perspectief

van belang dat we in ieder kwadrant een of meer Europese landen aantreffen en dat er dus verschillende manieren zijn om binnen het kader van de Europese integratie te globaliseren. Ook zou men onze relatief sterkere toenemende handel met nabije markten kunnen zien als een wenselijke symptoom van het succes van Nederland als mainport van Europa waardoor een beleidsreactie ook niet nodig zou zijn; maar dit verhoudt zich dan weer slecht met de erosie van onze traditionele comparatieve voordelen op het gebied van de logistiek zoals die blijkt uit de relatief sterke groei van wederuitvoer in andere EU landen (CPB, 2006).

Deze geruststellende verklaringen bieden beleidsmatig dus geen soelaas. Nederland heeft geen deficit waar het gaat om de internationalisering van de economie (het belang van handel ten opzichte van het bnp neemt immers toe), maar het feit dat er ook ten opzichte van andere landen een concentratie plaats vindt op markten die dichterbij liggen geeft te denken. Juist op de veraf gelegen markten waar de economische dynamiek groot is, kan de winst van globaliseren worden geplukt door het Nederlandse bedrijfsleven en ons onderzoek indiceert dat een versterkte positionering op de markten van snelgroeiende nieuwe spelers geboden kan zijn. De nieuwe economieën zijn nog geen markteconomieën, dikwijls is het nog gebruikelijk onder de vlag van de overheid te opereren en voor het verwerven en uitbouwen van markttoegang, is economische diplomatie door de Nederlandse overheid een sleutelfactor.

LITERATUUR

Bergeijk, P.A.G. van (1994) *Economic diplomacy, trade and commercial policy*, Edward Elgar.
 Bergeijk, P.A.G. van en H. Oldersma (1989), *Normalisering van het Oost-West handelsverkeer*, ESB 74 (3737), 1244–6.
 Brun, J. e.a. (2005) *Has Distance Died? World Bank Economic Review* (19), 99–120.
 Cairncross, F. (1997) *The Death of Distance*, Orion.
 CPB (2006), *Wederuitvoer, een Nederlands fenomeen* MEV
 Disdier, A. en K. Head (2007). *The puzzling persistence of the distance effect on bilateral trade*, *Review of economics and statistics*.
 Europese Commissie (2006) *Global trade integration and outsourcing: how well is the EU coping with the new challenges?* Brussel.
 Friedman, T.L. (2005) *The World is Flat*, Penguin.
 Garretsen, H. (2007) *De wereld is (gelukkig) niet plat*, in H. de Groot en P. Tang (red.) *Struivogels en dwarskoppelen*, Rotterdam, 23–30.
 Linders, G. (2006) *Intangible barriers to trade*, Dissertatie VU.
 Ministerie van Economische Zaken (2006) *Op weg naar een internationale ondernemende overheid 2006*, Den Haag.
 Schreven, R. van (2007) *Open economie, en dan....* in: J. Wesseling en E. Heijting (red.) *Veerkracht en vertrouwen*, Den Haag, 247–256.
 Went, R. (2002) *Enigma of globalization*, Routledge.
 WRR (2003), *Nederland handelsland: het perspectief van de transactiekosten 2003*, Rapporten aan de regering 66, Den Haag.